

יהודי מחוז סמרקנד בשנת 1979

סקירה סטטיסטית

מ' זובין

א. הרקע ההיסטורי והפוליטי-אדמיניסטרטיבי

מחוז סמרקנד שבאוזבקסטאן כולל בתוכו: (1) את הרצועה הצרה של אדמה פורייה בעמק הנהר ז'ר-אפשאן ויובליו, המשתרעת ממערב למזרח; (2) את שלוחות רכסי זר-אפשאן וחורכתאן, המאוכלסות בדלילות, שמדרום לנהר זר-אפשאן; (3) את הקצה הדרומי של מדבר קיזיל-קום, אשר מצפון לנהר הזה. השטח של מחוז סמרקנד, שהיה לפני כן בתחום אמירות בוכארה, סופח בשנת 1868 לרוסיה. בתקופה הסובייטית השתנו גבולות המחוז לא פעם אחת. בשנות ה-60 כונן מחוז סיר-דר'יה מכמה נפות של מחוז סמרקנד ומחלק של מחוז תאשקנט באזור 'הערבה הרעבה'. במחצית השנייה של שנות ה-70 נמסרו כמה נפות במזרח המחוז למחוז ג'יזאק החדש, נוסף על נפות אחדות ממחוז סיר-דאריה, שצורפו למחוז האמור. הנפות הללו, המצויות ב'ערבה הרעבה' לשעבר, אינן כוללות ריכוזי אוכלוסיה יהודית עתיקים, ולפי כך השינוי הפוליטי-אדמיניסטרטיבי הנזכר אינו משפיע על בירור הסוגיה שלנו. יותר חשוב השינוי האחרון, שנעשה בתחילת שנות ה-80, ולפיו נמסרו למחוז נ'ואי החדש שתי נפות בצפון-מערב מחוז סמרקנד — ק'אטירצ'י ונור-אתא. החלק הדרומי של נפת קאטירצ'י מצוי בעמק הזר-אפשאן ובמרכז הנפה — ביישוב קאטירצ'י — קיים ריכוז יהודי לא-מבוטל.

כל ריכוזי האוכלוסיה היהודית העתיקים שבעמק זר-אפשאן נתהוו בתקופה הבוכאריה ועל-פי המסורת שבעל-פה של היהודים המקומיים, הגיעו היהודים הראשונים לסמרקנד מהעיר בוכארה. התעודות מעידות על רכישת המגרש בסמרקנד על-ידי היהודים בשנת 1843, כדי לבנות בו שכונה יהודית (מחלה). כיום סמרקנד היא, על-פי ידיעות מסוימות, הריכוז הגדול ביותר של היהודים הבוכארים! בעיר מתגוררים גם אשכנזים, שהחלו להגיע לסמרקנד לאחר סיפוח החבל לרוסיה. גל ההגירה הגדול ביותר של אשכנזים לסמרקנד התרחש בתקופת מלחמת-העולם השנייה וסמוך לאחריה. בסמרקנד קיימת קהילה דתית, שמאוגדים בה היהודים הבוכארים בלבד, אם

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — ראה בסוף המאמר.
1 ראה: האנציקלופדיה, עמ' 565.

כי להלכה היא כוללת גם אשכנזים, הרחוקים ברובם מן הדת והמסורת היהודית; במחלה קיים בית-הכנסת.

. פרט לסמרקנד, קיימים, על-פי מידע שבעל-פה, עוד שלושה ריכוזים עתיקים של אוכלוסיה יהודית בחלק המערבי של המחוז, בין הנהרות זר-אפשאן וקארא-דריה. הגדול ביותר ביניהם — בעיר פֶּתֶה-קוֹרְעֵ'אן, שבו מצויים המחלה ובית-הכנסת. הריכוז השני בגודלו הוא ביישוב קארא-דריה (פְּאִישֶׁנְפֶה לשעבר), שבו אין מחלה ובית-כנסת, אך קיימת קהילה דתית קטנה, הנהנית משירותיו של בית-הכנסת בסמרקנד. המצב דומה גם בעיר אֶקְמָאש, אשר מספר היהודים בה עוד יותר קטן מאשר בקארא-דריה. הישוב היהודי הותיק בחאטרצ'י הוא הריכיעי בגודלו במחוז, וקיימים בו מחלה ובית-כנסת. לכסוף, מספר בלתי ידוע של יהודים, על-פי רוב אשכנזים, יושב במפוזר בשאר הנפות של מחוז סמרקנד, ברם ספק אם ניתן לפרט את מספרם ואת מקומות ישובם (על האשכנזים — ראה עוד להלן).

ב. הערכת המקורות

ברשות המחבר מצויים נתוני מיפקד האוכלוסין של מחוז סמרקנד בשנת 1979, הן לפני הוצאת נפות חאטרצ'י ונור-אטא והן אחרי כן. להשוואה הובאו גם נתוני מיפקד האוכלוסין בשנת 1970 למחוז סמרקנד בגבולותיו באותו זמן.

במיפקד בשנת 1979 נרשמו הנתונים הבאים מבחינת הלאומיות:² שפת-אם, אחוז מפרנסים, ידיעת לשון שנייה מבין לשונות עמי ברית-המועצות, אחוז אוכלוסיה עירונית וכפרית, הרכב מינים. לא נרשמו נתונים על השכלה והרכב גיל, שנכללו בתוכנית המיפקד בשנת 1970.

ראשית כל, ראוי לבחון את אופן רישום האוכלוסיה היהודית בהשוואה ללאומים אחרים. מארגני המיפקד רשמו בנפרד קבוצות יהודיות תת-אתניות שונות, לפי הפירוט הבא: (1) יהודים, (2) יהודי אסיה התיכונה, (3) יהודים הרריים, (4) יהודים גרוזים, (5) קרימצ'אקים. פרט לאלה, הגיוני לכלול בתוך הקבוצות היהודיות התת-אתניות גם את הקבוצה שרשמוה תחת השם תאטים. מכל מקום בשני המיפקדים האחרונים נרשמו למעשה בתור תאטים אך ורק יהודים הרריים, אשר עוכרים בצורה זו או אחרת תהליך של איבוד תכונות לאומיות (דיסאינטגרציה). בעת המיפקד נרשמו תאטים בתור לאום נפרד, ומספרם לא צורף למספר היהודים ההרריים, אשר נחשבים לחלק הלאום היהודי ונכללים בתוכו בסיכום הסופי.

פחות מוצדק לכלול בתוך ה'לאומים' היהודיים את הקראים. ידוע, כי הקראים במזרח-אירופה בזמננו נוטים לראות את עצמם בתור ישות אתנית עצמאית, אשר אינה קשורה קשר גנטי והיסטורי עם היהודים. אף-על-פי-כן קיימים גורמים היסטוריים,

2 לאומיות הוא המונח הרשמי, המשמש את מארגני המיפקד לציון כל קבוצה אתנית מתפקדת.

המאפשרים לראות את הקראים בתור חלק יחודי של היהודים. במאמר זה אמנם נכללו הקראים בין היהודים, אך אין בכך כדי להשפיע על הסיכום, כי במחוז סמרקנד מתגוררות שתי קראיות בלבד.

המהות האתנית של הקבוצות 'יהודים גרוזים', 'יהודים הרזיים', 'קרימצ'אקים', 'קראים' ואפילו 'תאטים' פחות או יותר ברורה. יותר מורכבת היא הקבוצה 'יהודי אסיה התיכונה' ולגמרי לא מובנת הקבוצה 'יהודים'.

תחת השם 'יהודי אסיה התיכונה' היו צריכים כנראה, לפי הנחות מארגני המפקד, לרשום יהודים הידועים כ'יהודים בוכארים', להבדיל מקבוצות תת-אתניות אחרות. ברובם המכריע, עד כמה שניתן להבין, הם אכן אלה שנרשמו תחת שם זה. ברם יש לשער, שנרשמו תחת שם זה גם מספר מסוים של 'יהודים אחרים' ילידי אסיה התיכונה שאינם 'יהודים בוכארים' אף שהם רואים את עצמם כ'יהודי אסיה התיכונה'³. נראה כי אין אפשרות לבדוק את ההנחה הזו, אם כי הנתונים העיקריים של ההגדרה הזו מצביעים, כפי הנראה, על כך, שבקבוצה הנדונה אמנם נרשמו בעיקר היהודים הבוכארים.

מבחינה לשונית, המונח 'יהודים' הוא הכינוי הקיבוצי לכל שאר הקבוצות המפורטות לעיל, אך כמיפקד הוא הועמד באותו מישור הגדרתי כמו שאר הקבוצות. ועל-כן ניתוחו הוא קשה מאוד. על-פי שיקול-הדעת של מארגני המפקד, בתור 'יהודים' היה צריך לרשום אשכנזים, שהם היהודים 'האמיתיים' היחידים מבחינתו של תושב החלק האירופי של ברית-המועצות, אשר אליהם שייך רוב מארגני המפקד. למעשה תחת השם 'יהודים' נרשמו בני כל הקבוצות התת-אתניות היהודיות בעלי התודעה העצמית היהודית. הסוגיה החשובה (מבחינה היסטורית, אתנוגרפית, אתנו-דמוגרפית ועוד) של פירוק הקבוצה המקובצת הזו לקבוצות תת-אתניות שונות מצריכה היזקקות לנתונים שמחוץ למיפקדים, או לחלופין מתודיקה מיוחדת אשר הוכחותיה יאשרו ממקורות אחרים, ועל-כן זו משימה קשה מאוד לביצוע.

גם ניתוח נתוני המיפקד על הלשון כרוך בקשיים מרובים. ההגדרה העיקרית לכך היא הלשון של לאומיותם (להלן 'ש"ל'), המופיעה בתור שפת-אם, או בתור לשון שנייה של עמי ברית-המועצות, שבה שולט מתפקד באופן חופשי. ברי כי כאשר ליהודים, המהות האיכותית של 'ש"ל' אינה נהירה לחלוטין. בתור 'ש"ל' יכולות

3 המונח 'יהודים בוכארים' מקורו לא בשם העיר בוכארה, אלא בשם האמירות, אשר בשטחה התיישבו אבות הקבוצה התת-אתנית הנדונה. נותר אמנם לא ברור מצב [אולי מוצא? — המתרגם] היהודים המקומיים של עמק פרע'אנה, שהיו תחת השלטון של נסיכות קוקנד, ולא של אמירות בוכארה. זמן התיישבותם ומוצאם עדיין טעונים מחקר מיוחד. [וראה מאמרו של מ' זנד בפתח חוברת זו — המערכת.] בתקופה הסובייטית משמש המונח 'יהודים בוכארים' בעיקר בחיי יום-יום. בשנות ה-20 וה-30 ננקטו צעדים, כדי להעניק תוקף רשמי למונח 'יהודים מקומיים' (tuzemnie evrei), שהיה נפוץ בתקופה הקדם-סובייטית. הניסיון הזה התקיים עד אמצע שנות ה-30. כעת, כאשר מזכירים אותם לעיתים רחוקות באופן רשמי, מכנים את הקבוצה הזו 'יהודי אסיה התיכונה' או 'יהודים בוכארים'.

להחשב מספר לשונות המדוברות בקרב הקבוצות התת-אתניות היהודיות, כגון: יידיש בקרב אשכנזים, תאנית-יהודית בקרב יהודים הרריים ובקרב תאנים, תאג'יכית-יהודית בקרב יהודים בוכארים, ארמית-יהודית בקרב יהודים כורדים, הניב האתני של הלשון התאטארית-קרימית [לשון קדר] בקרב קרימצ'אקים, הלשון הקראית בקרב קראי ליטא ואוקראינה המערבית, או הניב האתני הקראי של הלשון התאטארית-קרימית בקרב קראי קרים. אפשר לשייך לאלה גם את לשונות העמים הסובבים, אשר משמשות בקרב קבוצות יהודיות אלו או אחרות, במיוחד הלשון הגרוזית בקרב היהודים הגרוזים, או הנוסח הספרותי של הלשון התאג'יכית בקרב היהודים הבוכארים. הלשונות הללו, כפי שמראים נתוני המיפקד, מוגדרות פעמים כלש"ל ופעמים כלשונות העמים הסובבים. כדוגמה לכך אפשר להביא את הנתונים על האוכלוסיה היהודית בח'אטרצ'י (ראה להלן), אשר על-פי מידע בעל-פה, מורכבת רובה ככולה מיהודים בוכארים. מ-377 אנשים (המוגדרים במיפקד כ'יהודים' וכ'יהודי אסיה התיכונה') תושבי נפות ח'אטרצ'י ונור-אתא, שנרשמו במיפקד בשנת 1979, הצהירו 282 על לש"ל כשפת-אימם, ו-82 אחרים הצהירו לאמיתו של דבר על אותה הלשון אלא כינוה תאג'יכית. דוגמה אופיינית אחרת לקוחה מנתוני המיפקד בשנת 1970 על יהודי גרוזיה. מכלל 55,382 היהודים, שנרשמו ברפובליקה הגרוזית, 23.1% הצהירו על לש"ל כשפת-אימם, 18.7% — על רוסית ו-57.8% — על גרוזית. מצב אחר לגמרי אנו רואים בנתוני המיפקד של הרפובליקה האוטונומית האבח'אזית, שנכללת בגרוזיה, אשר מכלל 4,372 יהודיה 68.1% הצהירו על לש"ל כשפת אימם, 31% — על רוסית ורק 0.4% — על גרוזית. יחד עם זאת ידוע, כי ב-1970 היו היהודים הגרוזים רוב בקרב יהודי אבח'אזיה, המתגוררים, בעיקר בסווחומי. ברור לחלוטין, כי הפוקדים בגרוזיה גופה ובדרום-אוסטיה רשמו את הלשון הגרוזית, שהיא שפת-אימם של היהודים הגרוזים, כ'גרוזית', ובאבח'אזיה כ'לש"ל'.⁴

באזורים שבהם מהווה קבוצה תת-אתנית יהודית אחת (לרוב אשכנזים) רוב מספרי ברור, אפשר להניח בסבירות רבה, כי המונח 'לש"ל' מכוון לשפתה המדוברת (בפרט יידיש). ברם כათם מקומות שבהם אוכלוסיה יהודית מורכבת מקבוצות אתניות שונות, כגון אסיה התיכונה או קאווקאז, לא ניתן לפרק את המושג 'לש"ל' ללשונות בודדות, בלא להזדקק לנתונים שמחוץ למיפקדים או לשיטות מיוחדות במינן.

מספר היהודים הסובייטיים המצהירים על לש"ל כעל שפת אימם מופיע לעיתים תכופות כמדד לידעית יידיש בין יהודי ברית-המועצות, דבר אשר ודאי אינו תואם את המציאות. בין 257,000 היהודים אשר במיפקד בשנת 1979 הצהירו על לש"ל כעל שפת אימם, קרוב למחצית, אם לא יותר, הם דוברי הלשונות המדוברות של קבוצות תת-אתניות מזרחיות.⁵

4 השווה דיון בסוגיית לשונם של יהודי גרוזיה במיפקדים בשנות 1959 ו-1970 — אלטשולר, עמ' 216-215. (הערת המתרגם.)

5 אלטשולר אמד את מספר היהודים הלא-אשכנזים בכל ברית-המועצות בשנת 1970

ג. מספרם הכללי של יהודי מחוז סמרקנד וחלוקתו לפי הקבוצות התת-אתניות השונות

המספר הכללי של יהודי מחוז סמרקנד הסתכם, על-פי מיפקד-האוכלוסין בשנת 1979, ב-14,351 נפש, שנרשמו תחת השמות: 'יהודים', 'יהודי אסיה התיכונה', 'יהודים הרריים', 'תאטים', 'קרמז'אקים' ו'קראים'. 'יהודים גרוזים' לא נרשמו בשנת 1979 בשטח המחוז. במספר הזה כלולים 377 יהודי נפות ח'אטרצ'י ונור-אטא, שנמסרו אחרי מיפקד 1979 למחוז נוואי, ועוד 13,974 יהודים בנפות המחוז המוקטן. מהם 12,382 נפשות, שהם 86.3% מכלל יהודי המחוז (או 88.6% בלי יהודי שתי הנפות שהוזכרו לעיל) התגוררו בעיר סמרקנד; 1,343 נפשות, שהם 9.4% (9.6%), בערים האחרות (כתה-קורע'אן ואקתאש); 249 נפשות, שהם 1.7% (1.8%) באזורים הכפריים של המחוז. האוכלוסיה היהודית של המחוז מנתה במיפקד בשנת 1970 15,934 נפשות⁶ ופחתה מאז עד שנת 1979 ב-1,583 נפשות (9.9%).

א. המספר הכללי של יהודי מחוז סמרקנד ב-1979 (בגבולות שכעת המיפקד)

מספר	אחוז	
12,382	86.3	העיר סמרקנד
1,343	9.4	הערים האחרות
249	1.7	האזורים הכפריים
377	2.6	נפות ח'אטרצ'י ונור-אטא
14,351	100.0	סך-הכל

החלוקה המספרית על-פי הקבוצות התת-אתניות לא יכולה להיקבע לפי נתוני המיפקד מחמת בעייתיותם, כפי שפירטנו לעיל. יחד עם זה ניתן לאמוד את מספרן, על סמך החלוקה האתנית-יהודית, הנהוגה בחומר המיפקדים.

ב. הקבוצות התת-אתניות של יהודי סמרקנד ב-1970 וב-1979

1979		1970		
אחוז	נפש	אחוז	נפש	
51.4	7,370	97.2	15,489	יהודים
48.2	6,921	2.2	358	יהודי אסיה התיכונה
0.2	34	0.0	1	יהודים הרריים

כ-130,000-140,000 נפש — ראה: אלטשולר, עמ' 253. על-פי אלכסנדר, בשנות 1968-1978 עלו לישראל 48,199 יהודים לא-אשכנזים מכרית-המועצות, ומכאן כי מספרם בשנת 1979 הסתכם ב-90,000-100,000 נפש לכל היותר, ומספר קטן מזה הצהיר על לש"ל כעל שפת אמם. (הערת המחרגם.)

6 על-פי: סיכומים, כרך 4, עמ' 215, הסתכם מספר יהודי מחוז סמרקנד ב-1970 ב-15,964 נפש. (הערת המחרגם.)

1979		1970		
אחוז	נפש	אחוז	נפש	
0.1	20	0.2	27	תחתים
0.0	4	0.3	44	קרימצ'אקים
0.0	2	0.0	6	קראים
—	—	0.1	9	יהודים גרוזים
99.9	14,351	100.0	15,934	סך הכל

כפי שמלמד הלוח, קיים הבדל משמעותי מאוד בחלוקת הקבוצות השונות בשנת 1970 ו-1979. הלוח הבא ידגים את ההבדל.

ג. אחוז הקבוצות התת-אתניות באוכלוסיה היהודית של מחוז סמרקנד ב-1970 וב-1979

1979	1970	
51.4	97.2	יהודים
48.2	2.2	יהודי אסיה התיכונה
0.4	0.6	קבוצות אחרות
100.0	100.0	סך הכל

לשון אחר, בשנת 1970 רוב היהודים הבוכארים והאשכנזים נרשמו תחת השם 'יהודים', ואילו בשנת 1979 חלק ניכר של היהודים הבוכארים נרשמו תחת השם 'יהודי אסיה התיכונה'. מספר המתפקדים בקבוצות הקטנות נשאר פחות או יותר קבוע, גם אם הרכבם לא נשאר יציב. קשה להכריע, מה גרם לשינויים הללו. יתכן כי זו תולדה של הוראות כלשהן של המנהלה הסטאטיסטית המרכזית (צס"א), יתכן כי על כך השפיעה בצורה כלשהי פאספורטיזאציה שנעשתה במחצית השנייה של שנות ה-70. לא מן הנמנע, כי חלק מן היהודים הבוכארים, שלא התכוונו להגר למרות זרם ההגירה של שנות ה-70, הדגישו את עמדתם כשימוש בכינוי הספציפי יותר 'יהודי אסיה התיכונה' לעומת הכינוי הכללי 'יהודים'. לגופו של דבר, המיפקד בשנת 1979 מוכיח, כי השם 'יהודים' נושא מבחינה אתנית אופי קיבוצי ומקיף את נציגי כל הקבוצות היהודיות. אם כן, היחס המספרי בין 'יהודים' ל'יהודי אסיה התיכונה' על-פי המיפקד בשנת 1970 נטול כל היגיון ואינו מאפיין את היחס המספרי האמיתי בין אשכנזים ליהודים בוכארים. באשר למיפקד בשנת 1979, אפשר לקבל כהנחה מוקדמת, כי 48.2% יהודי אסיה התיכונה' אמנם מייצגים יהודים בוכארים. ברם למעשה מספרם גדול יותר, כיוון שחלק נוסף מהם נרשמו תחת השם 'יהודים'. חלק מתוך 'יהודים' ניתן לזיהוי בקלות: מהמספר הכללי של 7,370 'יהודים', הצהירו 817 איש על תאגיפית כעל שפת אימם. מספר היהודים הבוכארים במחוז סמרקנד, שנרשמו באופן גלוי במיפקד של 1979, הוא אפוא 7,738 איש. ברם אין להניח כי המספר הנקוב קרוב למציאות. נשארים עדיין אותם יהודים בוכארים שנרשמו תחת השם 'יהודים' והצהירו על לש"ל או על רוסית כעל שפת אימם.

כדי לאמוד את האחוז של היהודים הבוכארים ושל האשכנזים בין אלה שנרשמו כ'יהודים', מוצעת בזה דרך, הנסמכת על שימוש בנתונים בדבר הצהרות על לש"ל כעל שפת-האם בקרב הקבוצות, ששייכותן לקבוצה תת-אתנית מסוימת אינה מעוררת ספקות. את הנתונים הללו אפשר לחייץ גם על הקבוצה הנבחנת, שטרם פורקה למרכיביה, וכתוצאה מכך אפשר לקבל נתונים המקורבים למציאות. במיפקד בשנת 1979 נרשמו הנתונים הבאים על הצהרות בדבר שפת האם בקרב יהודי מחוז סמרקנד:

ד. התפלגות יהודי מחוז סמרקנד לפי שפת-האם ב-1979 (באחוזים)

ש"ל	רוסית	אחרת	ס"ה
32.1	56.5	11.4	100
81.1	18.9	—	100

השורה השנייה בלוח מאפיינת, בצורה מסוימת, את תהליך ההתכולות הלשונית בקרב היהודים הבוכארים, שצוין בספרות.⁷ בעיר סמרקנד אחוז היהודים הבוכארים דוברי רוסית הוא עוד יותר גבוה ומגיע ל-19.8%, שהם כחמישית מן הרשומים כ'יהודי אסיה התיכונה'.⁸ השיעור הממוצע של ידיעת הלשון הרוסית בין היהודים הבוכארים הוא אפוא 19%. נניח כי גם בקרב היהודים הבוכארים שנרשמו תחת השם 'יהודים', 19% הצהירו על רוסית כעל שפת אימם ו-81% — על לש"ל, כלומר על יהודית-תאגיפית. אנו מבינים את היחסיות שבחיוץ כזה, כרם זו הדרך לאמוד בצורה כלשהי את נתוני המיפקד המתייחסים לקבוצה 'יהודים'.

המצב הוא יותר קשה באשר לאשכנזים במחוז סמרקנד, שכן ברור כי נתוני לוח ד בשום פנים אינם מאפיינים את התנהגותם הלשונית. על כך מורה גם האחוז הגבוה במיוחד של הצהרה על לש"ל כעל שפת אימם (32.1%), הדומה רק לנתונים שבאזורי המגורים הנושנים שלהם, שסופחו לברית-המועצות לאחר מלחמת-העולם השנייה (ליטא, מולדביה, לטביה ועוד). כרי לגמרי, כי מחוז סמרקנד אינו נכלל בין האזורים הללו והאחוז הגבוה מוסבר בכך, שתחת השם 'יהודים' מעורבים יחד אשכנזים ויהודים בוכארים. יש להניח, כי אחוז האשכנזים דוברי יידיש (יותר נכון, המצהירים עליה כעל שפת אימם) במחוז סמרקנד יהיה קרוב לנתוני הקבוצות האשכנזיות ברפובליקה הרוסית, שמנותקות מן התחום האתני לשעבר של אשכנזים מזרחיים⁹ ומאופינות בפיוזור התיישבותן. לאשכנזים של מחוז סמרקנד אופיינית גם התייצבות — יחד עם רוסים ומהגרים אחרים מן החלק האירופי של ברית-המועצות — כנגד האוכלוסיה הילידית, אשר אליה משתייכים במובן מסוים, גם היהודים הבוכארים.

7 ראה: האנציקלופדיה, עמ' 572.

8 חלק מהמשפט בכתב-היד נמחק, והתרגום כאן הוא בגדר שחזור (הערת המתרגם).

9 ראה: יובנה.

המיפקד בשנת 1979 מספק לנו את הנתונים, אם כי בהקף מצומצם, על ההתנהגות הלשונית של הקבוצות האשכנזיות האלה מעבר לתחומי [...] ¹⁰.
 הצהירו על רוסית כעל שפת-אימם 4,167 איש, ועל לש"ל — 2,364 איש. מכאן אפשר לחשב את מספר אנשי שתי הקבוצות התת-אתניות על-פי המשוואה הבאה:

$$4167 = 0,19M + 0,9 N$$

$$2364 = 0,81M + 0,1 N$$

ובכן, על-פי אומדנו, תחת השם 'יהודים' אוגרו 4,121 אשכנזים (מהם 412 שהצהירו על לש"ל כעל שפת-אימם, ו-3,709 — על רוסית) ו-2,410 יהודים בוכארים (מהם 1,952 שהצהירו על לש"ל כעל שפת-אימם, ו-458 — על רוסית). עתה נסכם את הנתונים על מספר היהודים ככל אחת מן הקבוצות התת-אתניות במחוז סמרקנד על-פי מיפקד האוכלוסין בשנת 1979.

ה. הקבוצות התת-אתניות היהודיות במחוז סמרקנד ב-1979

שפת האם (באחוזים)		אחוז	מספר	תת-הקבוצה
רוסית	לש"ל			
0.2	17.3	70.8	10,163	יהודים בוכארים ¹¹
0.2	89.8	28.8	4,128	אשכנזים ¹²
17.7	8.8	0.2	34	יהודים הרזיים
20.0	55.0	0.1	20	תאטים
25.0	—	0.0	4	קרימצ'אקים
100.0	—	0.0	2	קראים
0.3	38.2	99.9	14,351	סך הכל

- 10 כאן חסר עמוד של כתב-היד, ולא יכולנו להשיגו (הערת המערכת).
 11 מספרם מורכב: מ-2410 איש שנרשמו תחת השם 'יהודים' (אומדן), 817 איש שנרשמו תחת אותו שם אולם הצהירו על תאג'יפית כעל שפת-אימם, 6,921 איש שנרשמו תחת השם 'יהודי אסיה התיכונה', ככלל זה 5 אנשים שהצהירו על אוזבכית כעל שפת-אימם, איש אחד שהצהיר על קירגיזית כעל שפת-אימו וגם 15 'יהודים' שהצהירו על אוזבכית כעל שפת-אימם.
 12 מספרם הוא אומדן, הכולל: 4,121 איש שהושבו על-פי הנוסחה שהובאה לעיל, 7 'יהודים' — לפי חישובי — שהצהירו על לשונות אחרות כעל שפת-אימם (2) — על אוקראינית, 2 — על קאזאקית, 3 — על לשונות אחרות).

הפניות ביבליוגרפיות

אלטשולר
 אלכסנדר
 מ' אלטשולר, הקיבוץ היהודי כבירת-המועצות בימינו, ירושלים תש"ם.
 צ' אלכסנדר, 'מדיניות העלייה של ברית-המועצות (1968-1978) גורמים ונתונים סטטיסטיים', בחינות, 8/9 (תשל"ח-תשל"ט), עמ' 7-51.
 האנציקלופדיה
 סיקומים
Kratkaya Evreiskaya Entsiklopediya, vol. I, Jerusalem 1976, p. 565-572. (האנציקלופדיה העברית המקוצרת)
Izgi Vsesoyuznoi perepisi naseleniya 1970 goda, Moskva, 1973, vol. 4, p. 215. (סיכומי מיפקד האוכלוסין הכלל-סובייטי בשנת 1970).

מקומות הישוב של יהודי בוכארה באסיה התיכונה בימינו

▲ ערים מעל 5,000 יהודים בוכאריים (נכון לשנת 1979)
 △ ערים אחרות עם אוכלוסיה יהודית בוכאריית
 ● ערים ללא ישוב יהודי בוכארי, או ערים שמחוץ לאסיה התיכונה
 --- גבול בין רפובליקות סובייטיות

מפת 'פעמים'